

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розглядаються особливості феномену підліткового спілкування у науково-педагогічній літературі та практично-педагогічній діяльності.

Формування провідних потреб підлітків відбувається на основі їхніх вікових особливостей. Тому, аналізуючи спілкування підлітків, слід враховувати їхні психофізіологічні особливості, зокрема фізіологічні зміни віку, потребу в руховій активності, яка часто сприймається дорослими як свідоме порушення дисципліни, що ускладнює взаєностосунки з батьками, вихователями, провокує одних підлітків на протест, інших – на замкнутість, скритність. Дорослі мають сприяти особистісному самоствердженню, самовизначенню, яке є центральним соціально-психологічним новоутворенням підліткового віку, що стимулює розвиток самосвідомості й самооцінки.

Також важливим новоутворенням підліткового віку є почуття дорослості, яке визначає новий рівень прагнень. Почуття дорослості у цьому віці не є обов'язково усвідомленим. Однак воно є специфічною для підліткового віку формою самосвідомості, соціальною за змістом. Він вимагає визнання своєї самостійності, рівності з дорослими, хоча реальні фізичні, інтелектуальні й соціальні передумови для цього відсутні. Лише в спеціально організованій діяльності можна створювати ситуації, в яких взаєностосунки з дорослими, однолітками відповідали б домаганням і потребам підлітків. При цьому слід враховувати, що провідною діяльністю в цей період є інтимно-особистісне спілкування.

Спілкуючись з ровесниками, підлітки не лише одержують підтримку й можливість самовираження, але й намагаються отримати визнання своєї соціальної значущості.

Дослідження вітчизняних педагогів та психологів (Л.І. Божович, Л.Е. Орбан та ін.) свідчать, що для підлітків характерним є прагнення бути визнаними в колі ровесників і досягти авторитету. Слід мати на увазі, що для підлітків важливо не просто бути разом з однолітками; вони прагнуть зайняти в їхньому середовищі таке становище, яке б відповідало певним домаганням. Спілкування з однолітками дедалі більше виходить за межі шкільного життя і навчальної діяльності, охоплюючи нові інтереси, види діяльності, стосунки, виділяючись в окрему, самостійну й надзвичайно важливу для підлітка сферу життя.

Спілкування з ровесниками в цьому віці набуває такої цінності, що нерідко відсуває на другий план навчання і стосунки з рідними. Так, серед причин зниження успішності та порушень поведінки, різних афектних переживань провідне місце займає невдоволеність підлітків своїми стосунками з однолітками. Саме потреба бути значущим серед товаришів у багатьох підлітків спричиняє найважчі негативні переживання. Змінюються також критерії оцінювання однолітків, розвивається вміння орієнтуватися на вимоги товаришів, враховувати їх.

У підлітковому віці участь дітей у спілкуванні визначається цілим рядом зовнішніх і внутрішніх факторів. З боку зовнішніх факторів, участь підлітка в спілкуванні визначається його статусом у колективі, бажанням колективу вступати з ним у взаєностосунки, умовами, які створюються дорослими стосовно дитини тощо; внутрішні фактори - це стани, відношення, якості особистості, коло умінь та навичок, необхідних для спілкування. Серед внутрішніх факторів велика роль належить тому, наскільки розвинені чи нерозвинені комунікативні якості особистості: комунікабельність, здатність зрозуміти іншого, швидко орієнтуватися в ситуації взаємодії з іншими людьми.

Комунікативні підлітки досить легко, активно залучені до спілкування. У зв'язку з цим перед ними відкриваються значно більші можливості. У таких дітей рідше виникають конфлікти з однолітками, що дає їм можливість встановлювати тісніші дружні й товариські стосунки з оточуючими.

Формування дитини як суб'єкта спілкування є необхідністю і передбачає засвоєння культури спілкування.

Одним із сприятливих для формування культури спілкування є підлітковий період. Саме в спілкуванні підлітки усвідомлюють досвід взаємодії з людьми, усвідомлюють себе через порівняння з іншими, розвиваються інтелектуально, в результаті взаємного збагачення інформацією формують етико-естетичні погляди і уявлення.

Головним у вихованні культури спілкування підлітка є формування його моральних основ: поваги до людей, доброзичливості, толерантності, чуйності, скромності, почуття власної гідності.

Виховання у дітей ввічливості і тактовності як стійких рис особистості, ознайомлення їх із соціальними нормами поведінки, вироблення звички дотримання цих норм є конкретним завданням формування культури спілкування.

У підлітків задоволення спілкуванням пов'язане не лише з характером стосунків, але й з його станом у системі міжособистісних стосунків. Для підлітків головними є їх відносини з друзями. Помітно мало-значущою є роль сім'ї, різко зростає роль вільного спілкування. Найважливішою умовою задоволеності підлітків процесом спілкування є співпадання самооцінки особистості та оцінки її оточуючими.

Якщо в дитини виникають труднощі в спілкуванні, вона реагує на них якимось типовим для себе способом. Спілкування з однолітками є основною потребою підлітків, можливістю їх самореалізації. Саме тому вони намагаються зберігати усталені стосунки, уникати конфліктів, які займають особливе місце у спілкуванні підлітків. Для попередження та розв'язання конфліктів необхідно розглянути природу їх виникнення та форми вираження. Конфлікт у психології визначається як "зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях або міжособистісних відносинах індивідів або групи людей, які пов'язані з гострими негативними емоціями, переживаннями". Функціональна

роль конфлікту зумовлена необхідністю та доцільністю змін у людських взаєминах у процесі спілкування. Конфлікт може виникати як наслідок організації певної справи, або неспівпадання ролевих очікувань, неадекватної самооцінки, нечітко окреслених прав та обов'язків, некритичності та нестабільності, дезінформації в міжособистісних стосунках. У старшому підлітковому віці ще до кінця не сформована здатність знаходити самостійний вихід з несприятливої ситуації, знімати негативні емоційні напруження за допомогою внутріособистісної саморегуляції. За умови довготривалого і гострого конфлікту з колективом чи окремою його частиною, в атмосфері, коли дитина некомфортно почувається у значущому для неї колі явищ, коли нові негативні емоційні переживання нашаровуються одне на одне, коли необхідно з декількох варіантів розв'язків вибрати один, оптимальний, з'являється відчуття тривожної вразливості, різко погіршуються можливості саморегуляції, може відбутися нервовий зрив, виникнути невротичний стан, що впливає на подальший розвиток особистості. У результаті цього народжується вузькість інтересів, пасивність, патологічна зніченість, створюється бар'єр на шляху адаптації в новому колі осіб, у незнайомому колективі. А так як конфлікти – неминучі супутники нашого життя, можна і потрібно виховувати здатність у різних конфліктних ситуаціях відстоювати свої переконання спокійно, без різких емоційних зривів.

Тягар наслідків нерозв'язаних конфліктів є досить сильним, оскільки "вони сіють розчарування, гинуть характери, створюється пригніченість, приховані і відкриті протести, крадіяство, пияцтво, хуліганство".

Виховання в колективі, де конфлікти успішно розв'язуються і нейтралізуються, виховання, у результаті якого в особистості формується активний моральний досвід розв'язання конфліктних ситуацій різного рівня складності забезпечує єдність причинної і суспільної необхідності в усвідомленні обов'язку, а тому є умовою етично чи педагогічно позитивної поведінки.

Конфлікти в групі можуть проявлятися по-різному. Вони можуть виражатися в активній чи пасивній формі. У загальному вигляді до них можуть бути віднесені:

приховані стани незадоволення – стійка внутрішня неузгодженість з діями, рішеннями при формальному виконанні наказу, байдужість, зверхність, самоізоляція від колективу;

відкриті зіткнення – різке вираження своєї незгоди у вигляді суперечки, сварки, бунту, бійки, відмови виконати завдання, різних форм непокори, агресивності, афектних дій;

пасивний протест – свідомий відхід у світ фантазії, світ викривлених образів, свідомо локалізація непривабливих моментів у конфліктній ситуації, гіперболізація тих картин, які здатні знизити чи придушити почуття тривожності, внутрішньої емоційної напруженості з причини конфлікту.

Форми вираження конфлікту багато в чому залежать від типу конфлікту і групи, віку її учасників, їх особистісних якостей, індивідуального життєвого досвіду конфліктуючих сторін, від специфіки діяльності та спілкування в групі, від стилю управління нею. Більшість дослідників вважають, що конфлікти є не тільки бажаними, але й необхідними явищем у житті групи. Вони є дійовим засобом вияву альтернативних точок зору, позицій сторін, додаткової інформації. Експериментальною моделлю конфлікту в спілкуванні може служити фрустраційна ситуація. Під фрустрацією слід розуміти психічний стан людини, викликаний якоюсь перешкодою, фізичною чи соціальною, що перешкоджає досягненню цілі, задоволенню тієї чи іншої потреби. У найпростішому випадку фрустрація виникає, коли умови заважають втіленню бажаного. Але найчастіше вона виникає як наслідок суперечності між особистими бажаннями людини та заборонами з боку суспільства загалом. Існує поняття толерантності до фрустрації – межева величина рівня напруженості. При збільшенні напруженості людина може бути виведена з душевної рівноваги і не впоратись з проблемною ситуацією. У цьому випадку виникає перевищення індивідуального рівня толерантності до фрустрації. Толерантність до фрустрації є змінною величиною, яка залежить від величини напруги, особливостей особистості індивіда та типу ситуації. Одна й та ж людина за різних обставин здатна витримати різний ступінь напруги.

Як тільки збудження досягає й перевищує поріг індивідуальної толерантності до фрустрації, виникають вагомі деструктивні наслідки. Одним з них є вияв агресивності – характеристика дій та вчинків, що визначають встановлені взаємостосунки між людьми, а також ефективність індивідуального особистісного розвитку. Саме агресивна поведінка призводить до виникнення конфліктів між людьми й неконструктивних способів їх розв'язання.

Р. Кратчфілд і А. Лівсон зіставляють два визначення агресії. Перше засноване на зовнішній оцінці поведінки: "Агресія – це будь-який вид поведінки, що завдає шкоди іншому". Друге пов'язане з намірами людини: "Агресія – це будь-які дії, що мають на меті завдати шкоди іншому".

Деякі науковці вважають агресію вродженою. Але вони ж визнають, що над агресією можливий контроль, пов'язаний з навчанням та вихованням. Процес навчання контролювати свої агресивні спрямування або виражати їх у формах, припустимих у межах даної цивілізації, називається соціалізацією агресії.

У психології значна увага приділяється механізмам соціалізації, формуючому впливу соціальної ситуації розвитку (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін). У результаті соціалізації більшість людей вчиться контролювати свої агресивні імпульси, що необхідно для життя в суспільстві.

Використання агресивних дій для самоствердження й самореалізації зустрічається в підлітковому віці. Причиною цього є недоліки або низька культура засобів, що використовувалися у власній діяльності та під час взаємодії з ровесниками. Тому в корекційній роботі потрібно вести мову не про позбавлення від агресивності, а про уникнення причин, що ведуть до її виявів. Підґрунтям агресії у підлітків є негативізм, подразливість, підозра, образа, відчуття вини.

Прагнення підлітка самоствердитися є, по суті, прогресивною тенденцією розвитку, і виховне завдання полягає в наданні йому цінного, з точки зору нашого суспільства, спрямування. Потреба дитини у тому, щоб за-

йняти належне місце в системі взаємостосунків з оточуючими, поява у неї бажання бути прийнятою й визнаною в групі однолітків є дуже цінними. Зневажливе ставлення дорослого до нового рівня найважливіших потреб підлітка лише посилює конфліктну ситуацію, в якій живе дитина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афонькова В.М. Некоторые аспекты педагогического вмешательства в конфликт: Общение как педагогическая проблема: Сб.науч.тр. /Под ред. А.В.Мудрика. – М., 1974. – С.41-45.
2. Бовть О.В. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки підлітків // Рідна школа. – 1999. – №2. – С. 17-20.
3. Костенко Н.В. Будущее детей в сюжетах о Чернобыле: контент-анализ украинской прессы //Философская и социологическая мысль. – 1993. – №4. – С.9-23.
4. Креч Д., Кратчфилд Р., Ливсон Н. Нравственность, агрессия, справедливость //Элементы психологии. – М, 1992. - С.68-69.
5. Масгутова С.К. Психологическая реабилитация детей, переживших железнодорожную катастрофу //Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.86-92.
6. Мясичев В.Н. Структура личности и отношение человека к действительности: Сб. Докладов на спец. По вопр.психологи личности. – М/, 1956.
7. Нравственность, агрессия, справедливость //Вопросы психологии. – 1992. – №1-2. – С.84-97.
8. Орбан Л.Э. Акмеологическая концепция нравственного становления личности: Дис.. доктора псих.наук. – М., 1992. – 461с.
9. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся: психолого-педагогический аспект: Пособие для учителя / Под ред. В.А. Татенко, Т.М. Титаренко. – К.: Рад.школа, 1989. –128с.
10. Фельдштейн Ф.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте // Вопросы психологии. – 1988. – №6. – С.31-41.
11. Фельдштейн Ф.И. Психология личностного развития подростка // Советская педагогика. – 1991. – №4. – С.31-38.

Матеріал надійшов до редакції 26.11.2001 р.

Літяга І.В. Некоторые аспекты проблемы общения в подростковом возрасте.

В статье рассматриваются особенности феномена подросткового общения в научно-педагогической литературе и практической педагогической деятельности.

Lityaga I.V. Some aspects of teenagers' communication problem.

The article deals with the peculiarities of the phenomenon of teenagers' communication in special pedagogical literature and practical pedagogical activity.